

Погорецький Микола Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ДОКАЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ XIX СТОЛІТТЯ ТА РОЛЬ ПОЛІЦІЇ В ЇХ ФОРМУВАННІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Історія доказового права демонструє, що питання допустимості та достовірності доказів нерозривно пов'язані з тим, хто їх збирає, як вони легалізуються, та яким чином оцінюються судом. У XIX столітті, коли в Європі формувалася модерна модель кримінального процесу, поліція вперше стала системним суб'єктом доказування – не лише як орган розшуку, а як інституція, яка виконує функцію початкового документування обставин злочину. Водночас провідні кодифікації того часу – французька, російська, австро-угорська й німецька – запровадили різні механізми перетворення поліцейської інформації на повноцінний доказ, чітко відокремлюючи збирання фактів від їхньої оцінки судом.

Цей порівняльно-правовий рух – від оперативної ініціативи судової поліції до суворої системи судового нагляду та заборон використання недопустимих джерел – не лише визначив обличчя континентального кримінального процесу, але й залишив глибокий слід у сучасному праві. Зокрема, принцип процесуальної легалізації фактичних даних, вперше запроваджений у XIX ст., став основою для сучасного розуміння цифрових доказів, які потребують формалізованого походження, повного ланцюга збереження та публічного дослідження в суді.

Таким чином, аналіз кодифікацій XIX століття дозволяє не лише виявити історичні моделі взаємодії між поліцією та судом у сфері доказування, але й забезпечує концептуальну основу для нормативного регулювання електронних доказів у цифрову добу.

Як свідчать результати аналізу наукових джерел та практики, важливе місце у збиранні (отриманні) доказів у кримінальному процесі XIX ст. належало поліцейському розшуку, який у кожній із проаналізованих кодифікацій був «вхідним фільтром» фактичних даних, але ступінь контролю й форма легалізації цього матеріалу у кожній із істотно різнилися.

КПК Франції 1808 р. доручив судовій поліції (*police judiciaire*) власними силами відшукувати факти, що стосуються злочину, негайно складати первинні протоколи мерів чи комісарів і пересилати їх слідчому судді (статті 8, 11, 17). Перевірка помешкань і виїмка дозволялися тільки тоді, коли «є підстави гадати, що завдяки цьому може бути здобуто доказ» (ст. 36), а поняття «серйозні непрямі ознаки» (*indices graves*) легітимувало затримання на місці вчинення (*in flagrante delicto*) (ст. 40). Водночас жоден акт поліції не мав самодостатньої доказової ваги: присяжені могли спиратися лише на ті фактичні відомості, що були оголошені усно й публічно в суді та здатні сформувати у них внутрішню моральну певність (*intime conviction*) (статті 310–342). Таким чином, поліція виконувала роль первинного збирача інформації, але справжнього статусу доказу факти набували тільки після відкритого їх дослідження перед журі. (*Code d'instruction criminelle 1808*, статті 310-342).

СКС Російської імперії 1864 р. запровадив суворішу тривірневу легалізацію поліцейського матеріалу. Спершу поліція, діючи за статтями 440-452, проводила огляд, обшук, виїмку та опечатування предметів, які «можуть служити встановленню істини». Далі слідчий або прокурор перевіряв законність дій поліції й, затвердивши протокол, надавав предметам статус «улики» чи «показання». Нарешті, у суді принцип безпосередності вимагав особистого й усного дослідження кожного джерела (статті 587, 588, 595), і тільки тоді матеріал ставав повноцінним доказом.

Австро-угорський КПК 1873 р. підпорядкував поліцію контролю слідчого судді (*Untersuchungsrichter*): первинні донесення (*Vorberichte*) поліції надходили судді, який санкціонував усі наступні дії (§§ 1-89). Кодекс чітко розділив джерела доказів (*Beweismittel*) і процесуальні дії (*Beweishandlungen*) (§§ 238-257), запровадив принцип вільної оцінки (§ 258) та одну з перших у Європі абсолютну заборону використання показань, здобутих примусом (*beweisverbote*) (§ 96). Доказова сила поліцейського протоколу визнавалася лише після його оголошення в суді з дотримання судових процедур.

Отже, порівняльний аналіз показує градацію судового контролю: від французької моделі оперативної ініціативи судової поліції (*police judiciaire*), через російську триступеневу систему протокол поліції → прокурор → суд, до австрійської двоступеневої схеми «поліція → слідчий суддя», де без санкції суду поліцейський матеріал залишався поза статусом доказу.

Німецький КПК 1877 р. остаточно вибудував триступеневий ланцюг «поліція (Polizei) → прокуратура (Staatsanwaltschaft) → суд (Gericht)». Поліція могла проводити лише невідкладні слідчі дії (Ermittlungen) і мусила негайно звітувати прокуророві (§ 165); обшук понад 24 години допускався тільки за ордером слідчого судді (§ 98). Уже перше опитування підозрюваного супроводжувалося роз'ясненням права мовчання (§ 163а), а будь-який примус автоматично робив матеріал недопустимим (§ 136а). Дотримання «чистоти» доказів контролювалося касаційно через так звану скаргу на неповноту з'ясування обставин (Aufklärungsrüge) (§§ 333–358).

Французький КПК 1808 р. поклав на судову поліцію (police judiciaire) обов'язок збирати докази і складати первинні протоколи комісарів або мерів, які негайно надсилалися слідчому судді (статті. 8, 11, 17); обшук допускався лише за наявності припущення, що «доказ імовірно буде здобутий» (ст. 36), а поняття «серйозні непрямі ознаки» (indices graves) легітимувало затримання на гарячому (in flagrante delicto) (ст. 40). Однак жоден поліцейський протокол не мав самостійної доказової сили: присяжні могли поклатися тільки на фактичні дані, публічно й усно досліджені в суді, які породили у них внутрішню моральну певність (intime conviction) (статті 310–342).

У СКС Російської імперії 1864 р. поліцейські матеріали перетворювалися на судові докази виключно після триступеневої легалізації: спершу поліція протоколювала огляд місця події, обшук та вилучення (статті 440–452); далі слідчий чи прокурор перевіряв законність дій і, затвердивши матеріал, надавав йому статус «улики» або «показання» (статті 593–603); і, нарешті, суд досліджував їх усно й безпосередньо у присутності присяжних (статті 587, 588, 595).

Австро-угорський КПК 1873 р. вбудував поліцію у жорстку схему судового контролю: будь-яке обмеження прав особи вимагало санкції слідчого судді (Untersuchungsrichter) (§§ 1–89), а показання, видобуті під примусом, визнавалися абсолютно недійсними (§ 96). Тільки після оголошення протоколів у суді вони набували доказової сили (§§ 238–257, 258).

Таким чином, усі чотири вище проаналізовані нами кодифікації узгоджуються у ключовому принципі: фактичні дані, зібрані поліцією, стають справжнім доказом лише після процесуальної легалізації й публічної перевірки у суді.

Еволюція йшла від французької «оперативної ініціативи» до німецької триступеневої моделі з абсолютними заборонами примусу, формуючи нинішній континентальний стандарт, за якого доказ – це дані, отримані у чітко визначеній формі, ратифіковані процесуальним наглядом, відкрито досліджені в суді та оцінені на засадах внутрішнього переконання без наперед установлених квот.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що еволюція кримінально-процесуального доказового права впродовж XIX ст. – від наполеонівського КПК Франції 1808 р. до Німецького КПК 1877 р. – демонструє не лінійну зміну окремих норм, а глибинну трансформацію самої парадигми «що є доказом» і «хто за нього відповідає». Стара доктрина «арифметики» формальних джерел – з її таблицями «повної» та «неповної» доказової сили – поступилася дворівневій системі: на першому рівні поліція (або інший орган розшуку) фіксує факт у детальній процесуальній формі; на другому – суд або присяжні вільно, але раціонально й публічно оцінюють легалізовані дані. Саме розшукова діяльність поліції стала містком між «сирою» інформацією й процесуальною реальністю суду.

Сучасне право Європейського Союзу фактично кодифікувало цей історичний компроміс. Стаття 6 ЄКПЛ вимагає справедливого суду, який включає як свободу переконання судді, так і процесуальні гарантії сторін; Директива (EU) 2016/343 детально регулює використання показань, отриманих під тиском; Регламент (EU) 2023/1543 поширює аналогічні вимоги на цифрові докази, вводячи єдиний digital chain of custody для поліцейного розшуку, що структурно повторює пломбування й опечатування речей у XIX ст. Наявність чіткого ланцюга збереження даних сьогодні функціонально замінює тодішні фізичні печатки, а судовий цифровий ланцюг збереження доказів (gate-keeping) щодо алгоритмічних висновків повторює історичну роль слідчого судді у Відні 1873 р.

Для України історичні уроки означають, що розширення переліку джерел у статті 84 КПК – насамперед, електронних логів, метаданих і висновків штучного інтелекту – мусить супроводжуватися двома взаємодоповнювальними векторами. Перший – удосконалення поліцейського протоколювання: кожен цифровий слід, як і колись речовий доказ, має бути негайно зафіксований за стандартами неперервності та

автентичності, інакше суду доведеться ґрунтуватися на «непроцесуальних» фрагментах. Другий – запровадження процесуальних «абсолютних бар'єрів» на кшталт § 136a Німецького КПК (StPO): інформація, здобута шляхом тиску чи несанкціонованого втручання в дані, повинна безумовно виключатися, інакше руйнується довіра до будь-якої цифрової доказової бази.

У підсумку, спадщина кодифікацій XIX ст. формує чотири незмінні критерії, що залишаються актуальними для держав-членів ЄС і України у XXI столітті:

Формалізоване походження: доказ виникає лише через процесуально дозволений канал; роль поліції – оперативно зібрати, але не оцінити матеріал.

Повний ланцюг збереження: від пломби й опечатування до крипто-хеша – безперервність є запорукою достовірності.

Гласне й безпосереднє дослідження: усність, публічність і можливість перехресного допиту – універсальні засоби очищення інформації від упереджень.

Вільна, але мотивована оцінка: судове внутрішнє переконання залишається кінцевим арбітром, проте потребує раціонального пояснення, чому саме ця сукупність даних достойна довіри.

Нові технології дають поліції й слідчим більше можливостей збирати інформацію — від відео з камер до даних зі смартфонів. Але навіть найсучасніші «гаджети» не скасовують головне правило: справжнім доказом у суді стає тільки те, що добуто законно, належним чином оформлене і публічно перевірене під час чесного, змагального розгляду, де кожна сторона може поставити запитання й почути відповідь судді. Саме цей урок, сформований ще у XIX столітті, залишається незмінним і для цифрової доби.

Список використаних джерел

1. Code d'instruction criminelle (1808). Paris: Imprimerie Impériale. Disponible à l'adresse: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6534288b>

2. Директива (ЄС) 2016/343 Європейського Парламенту і Ради від 9 березня 2016 року про посилення певних аспектів презумпції невинуватості та права бути присутнім на судовому розгляді у кримінальному провадженні. – Офіційний вісник ЄС, L 65, 11.03.2016, с. 1–11.

3. Європейська конвенція з прав людини (1950). Рим, 4 листопада 1950 р. – Ратифікована Україною 17 липня 1997 р. – Доступ: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Погорецький М. А. Дізнання за Статутом кримінального судочинства 1864 року. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2003. № 3. С. 163–171.
5. Погорецький М. А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі: монографія. Київ: РВВ НА СБУ, 2004. 336 с.
6. Погорецький М. А. Розшук за Статутом кримінального судочинства 1864 року. Вісник Акад. правових наук України. 2003. № 4. С. 272–283.
7. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.
8. Погорецький Н. А. Влияние идей И. Я. Фойницкого на определение роли розыска в современном уголовном процессе, у: Стратегии уголовного судопроизводства. Москва: РАП, 2008. С. 82–85. URL:
9. Погорецький Н. А. О соотношении розыска, дознания и следствия по Уставу 1864 г. Актуальные проблемы российского права. 2014. № 9(46). С. 1972–1979.
10. Regulation (EU) 2023/1543 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023 establishing a Single Digital Gateway and amending Regulation (EU) 2018/1724. – Official Journal of the European Union, L 189, 17.7.2023, p. 1–36.
11. Strafprozessordnung vom 1. Februar 1877 (StPO). Reichsgesetzblatt 1877, Nr. 24, S. 253–295. – Консолідований текст доступний: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>
12. Strafprozessordnung vom 1. September 1873. Österreichisches Reichsgesetzblatt Nr. 119/1873. – Доступ: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1873&page=895>
13. Судебные уставы 20 ноября 1864 года. Санкт-Петербург: Типография Министерства юстиции, 1864. – Доступ: <https://www.prlib.ru/item/368326>
14. Тальберг Д. Г. Русское уголовное судопроизводство: пособие к лекциям. У 2 т. Т. 2. Вип. 1. Київ: Типо-літографія Т-ва І. Н. Кушнерев і Ко, 1891. 200 с.